

PIOTR KOMINEK

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

<https://orcid.org/0000-0002-2035-2033>

DOKTRYNA USPRAWIEDLIWIENIA W WYBRANYCH DZIEŁACH POLSKICH KALWINISTÓW XVI W.

THE DOCTRINE OF JUSTIFICATION IN SELECTED WORKS OF POLISH CALVINISTS OF THE 16TH CENTURY

ABSTRACT:

Przedstawiony artykuł dotyczy zagadnienia usprawiedliwienia człowieka przed Bogiem w *Christianae religionis institutio* Jana Kalwina oraz w głównych dziełach wybranych polskich kalwinistów. Zagadnienie to związane jest z doktryną predestynacji, a więc odwiecznego przeznaczenia człowieka przez Boga do zbawienia lub potępienia. Usprawiedliwienie w nauce kalwińskiej związane jest z chrystologią i soteriologią. Ma ono zatem miejsce przed Jezusem Chrystusem, a ściślej mówiąc, związane jest z miłosierdziem wypływającym z Jego krzyża. Według Kalwina istnieje ponadto ścisły związek między usprawiedliwieniem i uświęceniem człowieka. Zaznaczono, że problem usprawiedliwienia stanowił oś rozważań na Soborze Trydenckim, z którego orzeczeń w tym przedmiocie korzystał Kalwin. Prace wybitnych kalwinistów, takich jak Mikołaj Rej, Grzegorz z Żarnowca czy Jakub Niemojewski, rozszerzyły analizę doktryny usprawiedliwienia oraz predestynacji.

The presented article concerns the issue of man's justification before God in John Calvin's *Christianae religionis institutio* and in the main works of selected Polish Calvinists. This issue is related to the doctrine of predestination, i.e. the eternal predestination of man by God to salvation or damnation. Justification in Calvinist doctrine is related to Christology and soteriology. It therefore takes place before Jesus Christ, or more precisely, with the mercy flowing from his Cross. According to Calvin, there is also a close connection between justification and sanctification of man. It was noted that the problem of justification was the axis of considerations at the Council of Trent, whose judgments in this matter were used by Calvin. The works of outstanding Calvinists, such as Mikołaj Rej, Grzegorz from Żarnowiec or Jakub Niemojewski, expanded the analysis of the doctrine of justification and predestination.

Wstęp

W religii chrześcijańskiej podstawowym zagadnieniem jest kwestia usprawiedliwienia człowieka przed Bogiem. Doktryna ta, oparta na nauce św. Augustyna (354–430), dotyczyła szczególnej relacji pomiędzy Bogiem i człowiekiem oraz

odnosiła się do zagadnień soteriologicznych¹. Stała się ona fundamentem reformacji. Teologowie luterkańscy i kalwińscy wyznawali doktrynę usprawiedliwienia jedynie poprzez wiarę. W ich dziełach poglądy te zajmowały centralne miejsce i były powiązane z doktryną predestynacji (*decretum quidem horribilis*). Do odwiecznej woli Bożej, ukrytej i objawionej, odnoszono przeznaczenie wszystkiego. Te fundamentalne zagadnienia teologiczne zostały także podjęte podczas prac Soboru Trydenckiego, między innymi w *Dekrecie o usprawiedliwieniu* (*De iustificatione*). Podkreślił on konieczność współdziałania człowieka z Bożą łaską na drodze do usprawiedliwienia². Roland Minnerath stwierdził, że dekret ten stanowi „samo serce trydenckiego nauczania”³. Nauka tegoż soboru była odpowiedzią na protestanckie rozważania w tej kwestii.

Ogólnie mówiąc, usprawiedliwienie według Jana Kalwina i kalwinistów oparte jest na Bożej łasce i dokonuje się w Jezusie Chrystusie. Jest drogą do zbawienia człowieka. Związane jest, co będę chciał wykazać, z predestynacją. Wybranie do zbawienia ma podłoże chrystologiczne i pneumatologiczne. Usprawiedliwienie jest darem Ducha Świętego i zjednoczeniem z Jezusem Chrystusem. W artykule przedstawiono analizę doktryn usprawiedliwienia i podwójnej predestynacji w pracach Jana Kalwina, a także wyjaśniono, w jaki sposób polscy kalwińscy – Mikołaj Rej, Grzegorz z Żarnowca i Jakub Niemojewski – czerpali z poglądów Kalwina, a co więcej, w wielu miejscach rozwinęli kalwińską myśl teologiczną. Należy dodać, że predestynacja według Kalwina jest podwójna, ma charakter bardzo pesymistyczny. Wymienieni polscy kalwińscy odnosili się do predestynacji w sposób umiarkowany. Predestynowanie do potępienia jest związane u nich z grzechem Adama i nieposłuszeństwem ludzkości.

1. Doktryny usprawiedliwienia i podwójnej predestynacji w nauce Jana Kalwina

Rozważania na temat tych dwóch bardzo ważnych doktryn: usprawiedliwienia przez wiarę (*sola fide*) i predestynacji odnajdujemy przede wszystkim w głównym dziele Jana Kalwina (1509–1564) – *Christianae religionis institutio*. Teolog ten odrzucił katolicką koncepcję usprawiedliwienia przez wiarę i uczynki. W wymienionym dziele „lektor Pisma Świętego” przejął główne tezy Ulricha Zwingliego (1481–1531) i wiele założeń Marcina Lutra (1483–1546). Znał on także pisma wielkich teologów: św. Augustyna i św. Bernarda z Clairvaux (1090–1153)⁴.

¹ R. Porada, *Związek usprawiedliwienia i uświęcenia w myśli Jana Kalwina – perspektywa katolicka*, „Rocznik Teologiczny” 51,1-2 (2009), s. 253.

² J. Gręźlikowski, *Trydencka reforma i odnowa Kościoła: refleksje w 450. rocznicę od zakończenia obrad Soboru Trydenckiego (1545-1563)*, „Studia Włocławskie” 16 (2014), s. 135; por. A. Petrani, *Reforma Trydencka*, „Prawo Kanoniczne” 7,3-4 (1964), s. 4.

³ R. Minnerath, *Sobory*, tłum. Agnieszka Kuryś, Warszawa 2004, s. 102.

⁴ J. Piechowski, *Prorok czy dyktator?*, Katowice 1988, s. 15, 27; J. Saranyana, J. Illianes, *Historia teologii*, tłum. Piotr Rak, Kraków 1997, s. 182. Na temat Jana Kalwina i kalwinizmu zob.

Praca Kalwina, zwana „katechizmem Francuza”, została podzielona na cztery księgi. W księdze I omówiono doktrynę Boga, przede wszystkim zagadnienia stworzenia i Opatrzności. Kolejna część dotyczy kwestii odkupienia w Jezusie Chrystusie, zaś następna analizuje doktryny: wiary, odrodzenia, usprawiedliwienia i predestynacji. Ostatnia IV księga porusza zagadnienia dotyczące sakramentów świętych. Według nauki Jana Kalwina usprawiedliwienie człowieka może mieć miejsce jedynie przed Jezusem Chrystusem. Można powiedzieć, że osoba Chrystusa stoi w centrum całej teologii Kalwina (chrystocentryzm). Zdaniem Piktardczyka religia chrześcijańska opiera się przede wszystkim na doświadczeniu spotkania człowieka z Chrystusem, który będąc pośrednikiem, pozwala człowiekowi wierzącemu poznać Boga. Osoba i dzieło Chrystusa przyczyniają się do realizacji Bożego planu zbawienia⁵.

Usprawiedliwienie człowieka przed Bogiem ma miejsce także w wyniku działania Ducha Świętego. Dzięki Jego działaniu człowiek może przede wszystkim poznać samego siebie. Bóg, który udziela nam łaski, jest Stwórcą, który powołał do istnienia świat i człowieka⁶. Usprawiedliwieni jesteśmy poprzez śmierć krzyżową Jezusa Chrystusa. Cierpienie Zbawiciela jest także centralnym punktem teologii Marcina Lutera (*theologia crucis*). Obiektem naszej wiary jest jednak nie sam Bóg, ale Jego wola i Jego działania w stosunku do nas objawione w Piśmie Świętym⁷. Z Chrystusowego krzyża wypływa dla nas miłosierdzie⁸. Należy podkreślić, że rozum człowieka nie jest w stanie zgłębić tajemnicy Boga, tylko śmierć Chrystusa na krzyżu pomaga człowiekowi zbliżyć się do Boga. Człowiek winien zaufać wierze⁹.

Najważniejszą dla naszych rozważań koncepcją jest zasada Jana Kalwina „osądzenia wierzącego w Chrystusie” (*insitio in Christum*). Według niej wiara łączy nas z Jezusem Chrystusem w duchowym związku. Uczestniczymy w Jego osobie i zostajemy przez Jego łaskę usprawiedliwieni¹⁰. Usprawiedliwienie to nic innego jak „akceptacja w oczach Boga”. Jak zauważa A. McGrath, akceptacja w oczach Boga (usprawiedliwienie) nie zależy od moralnej poprawy bądź odrodzenia (uświęcenia); usprawiedliwienie nie czyni też uświęcenia niepotrzebnym. Dla Kalwina zarówno usprawiedliwienie, jak i uświęcenie stanowią bezpośrednią

---

też pracę: W. Kriegseisen, *Polski przekład XX rozdziału czwartej księgi „Institutio Christianae religionis” Jana Kalwina*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 50 (2006), s. 101-113. Por. starsza literatura: T. Grabowski, *Z dziejów literatury kalwińskiej w Polsce*, Kraków 1906; W. Hadorn, *Znaczenie Kalwina dla historii i życia Kościoła protestanckiego*, Kowno 1910; C. Lechicki, *Nauka religii chrześcijańskiej Kalwina i jej znaczenie*, Warszawa 1937.

⁵ E. McGrath, *Jan Kalwin. Studium kształtowania kultury Zachodu*, tłum. Jerzy Wolak, Warszawa 2009, s. 195, 223-224, 232.

⁶ Tamże, s. 221.

⁷ Tamże, s. 235.

⁸ Tamże, s. 236.

⁹ A. Segueny, *W poszukiwaniu prawdziwej wiary. Szkice z historii religii XVI wieku*, Lublin 2009, s. 25.

¹⁰ E. McGrath, *Jan Kalwin...*, s. 238-239.

koncepcję włączenia wierzącego w Chrystusa¹¹. Co więcej, w teologii Kalwina usprawiedliwienie jest ściśle związane z uświęceniem¹².

Człowiek z natury jest grzeszny i bardzo słaby, dlatego musi on zostać usprawiedliwiony w wyniku nadprzyrodzonego działania łaski Bożej¹³. I tylko ta łaska może go wybawić od załamania¹⁴. Jak podkreślił nasz teolog, „poza Bożym miłosierdziem nie ma innego ratunku dla człowieka”¹⁵. Ludzka natura jest ułomna, dlatego człowiek potrzebuje usprawiedliwienia przed Bogiem¹⁶. Aby zostać usprawiedliwionym, człowiek musi otrzymać dobrą wolę, która jest skutkiem działania łaski Bożej¹⁷. Innymi słowy, „łaska Boża wyposaża człowieka we wszystko, co potrzebne do zbawienia”¹⁸.

Dzięki usprawiedliwieniu grzesznicy uzyskują „sprawiedliwość”. Uzyskują „sprawiedliwość” dzięki zbawczej męce Chrystusa. To także moc działania Ducha Świętego. Bóg swoją łaską uznaje nas za usprawiedliwionych. Co więcej, kiedy nas usprawiedliwia, to przebacza nam także nasze grzechy¹⁹.

Rozumienie pojęcia usprawiedliwienia przez Kalwina odnajdujemy także w jego polemice z pismami Andrzeja Osiandra. Kalwin stawia znak równości między usprawiedliwieniem i przebaczeniem grzechów. Ten drugi zaś obie sytuacje wyraźnie od siebie odróżnia. Osiander przypisuje fakt usprawiedliwienia tylko boskiej naturze człowieka, z czym nie zgadza się reformator z Genewy. Uważa on, że przeczy temu prawda o objawieniu Boga w Jezusie Chrystusie. Według Osiandra sprawiedliwość uzyskana przez Chrystusa jest wieczna, zdaniem Kalwina dotyczy śmierci Zbawiciela na krzyżu i Jego zmartwychwstania. Tylko w Chrystusie nasze usprawiedliwienie jest zupełne²⁰.

Kalwińskie rozumienie usprawiedliwienia ma wiele cech wspólnych z ujęciem katolickim, które zostało wyrażone na Soborze Trydenckim. Co więcej, nauka Soboru Trydenckiego przyczyniła się do zajęcia w tej kwestii ostatecznego zdania przez Kalwina. Zgodnie z trydenckim dekretem o usprawiedliwieniu zaczyna się ono od działania Bożej łaski uprzedzającej, niezależnej od ludzkich zasług i prowadzi człowieka do własnego nawrócenia, współpracując z tą łaską. Postanowienia Soboru Trydenckiego w tej materii wyrażają katolicką naukę o łasce. Zgodnie z nią na wszystkich stopniach usprawiedliwienia człowiek musi dobrowolnie współdziałać z łaską. Kalwin twierdził jednak, że uznanie ludzkiej dobroci, nawet

¹¹ Tamże, s. 239.

¹² R. Porada, *Związek usprawiedliwienia i uświęcenia...*, s. 255.

¹³ J. Kalwin, *Zasady religii chrześcijańskiej. Grzech pierworodny*, tłum. zespół, Kraków 2016, s. 22.

¹⁴ Tenże, *Zasady religii chrześcijańskiej. Natura ludzka. Uświęcenie*, tłum. zespół, Kraków 2016, s. 13.

¹⁵ Tamże, s. 13.

¹⁶ Tamże, s. 18.

¹⁷ Tamże, s. 21.

¹⁸ Tamże, s. 38.

¹⁹ P. Jaskóła, *Spiritus Effector. Nauka Jana Kalwina o roli Ducha Świętego w misterium zbawienia. Studium dogmatyczno-ekumeniczne*, Opole 1994, s. 128-130.

²⁰ Tamże, s. 130-131.

tej dziejącej się za przyczyną Boga, za podstawę usprawiedliwienia, odrzucałoby fakt, że podstawą naszego usprawiedliwienia jest Chrystus. Punktem zgodnym nauki trydenckiej i teologii kalwińskiej jest stwierdzenie przez Sobór Trydencki, że wiara i miłość, przejawiające się w uczynkach, są względem siebie nieodłączne²¹.

Z zagadnieniem usprawiedliwienia człowieka przed Bogiem niewątpliwie związana jest doktryna o predestynacji, a więc przeznaczenia jednych do zbawienia, innych do potępienia na mocy arbitralnej decyzji samego Boga. Usprawiedliwienie jest wielkim darem Boga dla słabego, pełnego skazy człowieka. Z tego powodu człowiek całe swoje życie musi dążyć do usprawiedliwienia. Należy zaznaczyć, że celem predestynacyjnej decyzji Boga jest zbawienie człowieka w Chrystusie i ma ona związek z działaniem Ducha Świętego. Każda taka decyzja stanowi wyraz Bożej dobroci. Bóg nie wybrał człowieka, ponieważ ten uwierzył, ale żeby uwierzył. Wiara zaś jest zawsze skutkiem Bożego wyboru²². Rozważania dotyczące nauki o predestynacji znajdujemy w wydaniu *Institutio* z 1539 r., w rozdziale *De praedestinatione et providentia Dei*. Predestynacja to fakt, który podobnie jak Opatrzność bierze swój początek w odwiecznym i pozaczasowym akcie Bożej woli²³. Zgodnie z ostatnim wydaniem tej pracy z 1559 roku predestynacja jest częścią soteriologii (w rozdziałach 21–24 Księgi III).

Zgodnie z reformacyjną zasadą *sola scriptura*, Genewczyk wywodził swoje przekonania o predestynacji do zbawienia i potępienia z tekstów Pisma Świętego. Jego poglądy na temat predestynacji odnajdujemy w jego krytyce pism, których autorami byli: Jerome Bolsec (?–1584) i Albert Pigge (1490–1542). Rolę w Bożym wybraniu odgrywał także Duch Święty, który nadaje mu pewność. Bóg nie musi swojej decyzji argumentować. Pierwszy człowiek Adam zgrzeszył, ponieważ Bóg to przewidział, jednak jego upadek jest tylko jego własną winą. Jak już stwierdzono, wybranie do zbawienia oparte jest na łasce, ma podłoże chrystologiczne i pneumatologiczne²⁴.

Warto w tym miejscu przytoczyć słowa z Pisma Św., dokładnie z Listu do Rzymian: „Tych zaś, których przeznaczył, tych też powołał, a których powołał – tych też usprawiedliwił, a których usprawiedliwił – tych też obdarzył chwałą” (Rz 8,30). Zauważmy, że w doktrynie usprawiedliwienia dzięki wierze i łasce Bożej oraz doktrynie o predestynacji odnajdujemy niewątpliwie wpływ późnośredniowiecznego przedstawienia „absolutnej władzy Boga” (*potentia Dei absoluta*).

3. Rozważania teologiczne Mikołaja Reja

Rozważania o predestynacji i doktrynie usprawiedliwienia odnajdujemy także w dziele *Postylla* Mikołaja Reja (1505–1569), które jest niewątpliwie jego

²¹ R. Porada, *Związek usprawiedliwienia i uświęcenia...*, s. 248–251, 252–256; por. A. Baron, H. Pietras, *Dokumenty soborów powszechnych*, t. IV: 1511–1870, Kraków 2004.

²² P. Jaskóła, *Predestynacja według Jana Kalwina*, „Roczniki Teologiczne” 64,7 (1997), s. 8–12.

²³ Tamże, s. 7.

²⁴ P. Jaskóła, *Spiritus...*, s. 142–151.

najobszerniejszą pracą kościelno-teologiczną. Należy podkreślić, że główną osią rozważań, po której porusza się Nagłowiczanie w swoich dociekaniach teologicznych, jest chrystocentryzm. Zdaniem tego teologa człowiek jest marny i nędzny w obliczu Boga i tylko od Niego może otrzymać łaskę. Jak napisał autor w *Postylli* o człowieku: „jako cię pismo zowie, proch, nędza, błoto, złamane źdźbełko przed nogami Jego”²⁵. Łaska Boża przychodzi do człowieka w wyniku działania Bożego miłosierdzia. W swoim dziele Rej analizował także kwestię przeznaczenia człowieka przez Boga do zbawienia i potępienia. W Rejowym dziele odnajdujemy następujące zwroty: *przeźrzenie, przeźrzani, powołani, przebrani*. Jak napisał nasz autor: „cokolwiek się nad tobą dzieje, dzieje się wszystko z łaski a z przeźrzenia, Pana twego”²⁶. W innym miejscu zaznaczył on także, że Bóg jeszcze w łonie matki „przełąda a przepatruje dobrodziejstwa i obietnice swoje, jako je rozszerzać a wypełniać ma nad tobą, bez wszej zasługi a bez wszej godności twojej”²⁷. Należy Mikołaja Reja uznać za kalwinistę, ponieważ jego nauka teologiczna jest zbieżna z poglądami Kalwina, przede wszystkim jeśli chodzi o kwestię usprawiedliwienia dzięki łasce. Pojęcie kalwinizmu należy rozumieć tutaj szeroko. Jest to bowiem doktryna, która łączy różne wyznania i Kościoły; jest doktryną teologiczną i filozoficzną zarazem.

W kwestii predestynacji do zbawienia przejął Mikołaj Rej poglądy Kalwina. Mianowicie, według Pikardczyka, predestynacja do zbawienia jest Bożym przedwiecznym postanowieniem i obejmuje ona: wybranie, wezwanie, usprawiedliwienie i chwałę wybranych. U Reja natomiast odnajdujemy następującą sekwencję: przeźrzenie, powołanie i ubłogosławienie. Rej nazywa więc usprawiedliwienie ubłogosławieniem²⁸. Jego zdaniem „powstać do Chrystusa” człowiek może jedynie przez wiarę, odkupienie w Chrystusie i łaskę Bożą²⁹. Należy zauważyć, że Rej nie podziela w *Postylli* wszystkich poglądów Kalwina co do predestynacji do potępienia. W kwestii predestynacji przyjmuje on swoją oryginalną koncepcję. Jego zdaniem potępione przez Boga mogą zostać jedynie osoby, które odrzuciły Bożą łaskę poprzez swoją niewdzięczność. Potępienie jest aktem Bożym kierowanym do osób, które poprzez swoje zachowanie odchodzą same od Ducha Świętego. W Rejowej teologii zło może być przykładem dla dobra, a nad człowiekiem Bóg może okazywać swoją moc, ale nigdy nie jest okrutny.

W Rejowej *Postylli* doktryna o usprawiedliwieniu poprzez łaskę i wiarę w Chrystusa powiązana jest z zagadnieniami soteriologicznymi. Dzięki wierze w Chrystusa człowiek uzyskuje zbawienie i odnowienie³⁰. Nie liczą się żadne ludzkie zasługi i dobre uczynki³¹. W dziele Reja odnaleźć możemy także definicję

²⁵ M. Rej, *Postylla*, cz. 1-2, Wrocław 1965, s. 201.

²⁶ Tamże, s. 280.

²⁷ Tamże, s. 192.

²⁸ Por. J.T. Maciuszko, *Mikołaj Rej. Zapomniany teolog ewangelicki z XVI wieku*, Warszawa 2002, s. 341.

²⁹ Tamże, s. 354.

³⁰ Tamże, s. 377.

³¹ Tamże.

usprawiedliwienia: „usprawiedliwia tylko wiara i nadzieja, że Chrystus sprawiwszy tu wszystko zbawienie nasze (...) już idzie do Ojca (...) a tam już jako baranek niewinny (...) przyniesie na sobie usprawiedliwienie nasze a ukaże je Bogu Ojcu swojemu”³². Tak więc należy stąd wywnioskować, że nasze usprawiedliwienie wypływa z Chrystusowej Golgoty i zostaje jakoby zaniezione przez Chrystusa do swego Ojca. W Chrystusie dostępujemy usprawiedliwienia i zbawienia. Zostało to zapisane w ludzkich sercach i opiera się na działaniu w człowieku Ducha Świętego³³. Co więcej, powiedzieć możemy, że sam Chrystus jest darem Bożego miłosierdzia w stosunku do nas. Miłosierdzie to musimy naśladować w naszym życiu, a punktem centralnym miłości Boga jest sam Chrystus³⁴.

4. Chrystologia Grzegorza z Żarnowca

Z rozpraw teologicznych Jana Kalwina czerpał Grzegorz z Żarnowca (1528–1601). Zasłynął on przede wszystkim jako autor kilku postylli. Głównym jego dziełem jest *Postylla albo wykład ewangelijnej niedzielnych i świąt uroczystych* (1580–1582, 1597–1605). Znana była także jego praca *Obrona Postylli ewangelickiej* (1584). Polemizował on głównie z braćmi polskimi. Poświęcone temu były dwie prace: *Apokatastasis to jest naprawa artykułu najgruntowniejszego o dosyć uczynieniu sprawiedliwości Bożej przez Chrystusa* (1598) oraz *Clypeus albo tarcz duchowna* (1598).

Jako kalwinista Grzegorz z Żarnowca opierał swoje rozważania chrystologiczne na Ewangelii oraz listach św. Pawła³⁵. W dziele *Apokatastasis to jest naprawa artykułu najgruntowniejszego o dosyć uczynieniu sprawiedliwości Bożej przez Chrystusa* Grzegorz z Żarnowca stwierdził, że plany Boga względem człowieka i świata zostały zrealizowane w osobie Jezusa Chrystusa. To Chrystus zapewnił nam dary, błogosławieństwa, odpuszczenie grzechów oraz usprawiedliwienie³⁶. W swoich rozważaniach teolog kalwiński przypomniał słowa z Biblii: „tak Bóg umiłował świat, iż Syna swego nań zesłał, aby kto wierzy weń nie zginął ale miał wieczny żywot”³⁷. Zdaniem Grzegorza z Żarnowca, gdyby Chrystus nie był jednocześnie Bogiem i człowiekiem, nie doszłoby do zbawienia w Jego osobie całej ludzkości. Jak podkreślił: „ani szczyry człowiek bez Bóstwa nie mógł śmierci wiecznej (którą obwinieni byliśmy w Adamie) śmiercią swą doczesną znieść”³⁸.

³² M. Rej, *Postylla*, s. 130.

³³ T. Maciuszko, *Mikołaj Rej. Zapomniany...*, s. 379.

³⁴ Tamże, s. 381.

³⁵ Zob. A. Nossol, *Chrystus solus. Zarys rozwoju chrystologii protestanckiej*, „Collectanea Theologica” 44,2 (1974), s. 8-10.

³⁶ Grzegorz z Żarnowca, *Apokatastasis to jest naprawa artykułu najgruntowniejszego o dosyć uczynieniu sprawiedliwości Bożej przez Chrystusa*, wyd. Maciej Wirzbięta 1596, cyt. wg: Biblioteka cyfrowa Polona, k. 2.

³⁷ Tamże, k. 3.

³⁸ Tamże.

Grzegorz z Żarnowca potępił poglądy Fausta Socyna (1539–1604), twierdzącego, że Chrystus, będąc człowiekiem, jedynie wskazał ludziom drogę do zbawienia swoim przykładem. Socyn opierał się na włoskim racjonalizmie. Jego zdaniem nauka powinna być zgodna z rozumem, a podstawą teologii winna być tylko Biblia. Zbawienie nie wypływa z męki i śmierci Chrystusa. Był on jedynie nauczycielem. Usprawiedliwienie wypływa zaś z Chrystusowej nauki³⁹. Zdaniem natomiast Grzegorza z Żarnowca Chrystus przyszedł na świat po to, by złożyć ofiarę Bogu, przynosząc ludzkości odkupienie⁴⁰. Grzegorz z Żarnowca zaznaczył, że to Bóg w osobie Chrystusa przynosi ludziom swoją sprawiedliwość. Miłuje on sprawiedliwość i brzydzi się niesprawiedliwością, nagradzając dobro, a karząc zło⁴¹. To dzięki ofercie Chrystusowej Bóg okazał światu swoje nieskończone miłosierdzie⁴². Śmierci Chrystusa potrzebowała sprawiedliwość Boża: „Przeto Chrystus śmiercią swoją jest dosyć uczynieniem sprawiedliwości Bożej”⁴³.

Jednocześnie tylko jako człowiek Chrystus mógł umrzeć za grzechy ludzkości i dać światu nagrodę zmartwychwstania⁴⁴. Jak podkreślił Grzegorz z Żarnowca, to „przez Chrystusa Pana przez śmierć i wylanie jego krwi mamy usprawiedliwienie”⁴⁵. Będąc człowiekiem, Chrystus zbawił ludzkość, czego sama nie mogła osiągnąć w wyniku swojej grzesznej i skażonej natury⁴⁶. Bóg z natury swojej jest sprawiedliwy, miłując dobro, a brzydząc się zła⁴⁷. Bez poświęcenia Chrystusa nie byłaby skuteczna Boża sprawiedliwość⁴⁸.

Swoje poglądy chrystologiczne Grzegorz z Żarnowca rozwinął także w dziele *Clipeus albo tarcz duchowna*⁴⁹. Jak napisał ten autor: „Chrystus Baranek nie pokalany przed stworzeniem świata jest przejrany i ostatnich czasów dla nas okazany. Chrystus wedle swego człowieczeństwa jest przed świata początkiem na to przejrany aby się przez narodzenie z panny na świat zjawił a w ciele swoim ofiarą się ubłagał”⁵⁰. Chrystus zapewnił ludzkości nowe stworzenie, pojednanie z Bogiem, pokój sumienia, odpuszczenie grzechów, usprawiedliwienie, poświęcenie, oświecenie umysłu, poskromienie złych żądz, zapanowanie nad złem,

³⁹ J. Kempa, *Soteriologiczne znaczenie kategorii „Chrystus Nauczyciel”. Szkic historyczno-dogmatyczny*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 43,2 (2010), s. 286; por. L. Chmaj, *Faust Socyn (1539-1604)*, Warszawa 1963.

⁴⁰ Grzegorz z Żarnowca, *Apokatastasis...*, k. 4.

⁴¹ Tamże, k. 10.

⁴² Tamże, k. 25.

⁴³ Tamże, k. 30.

⁴⁴ Tamże, k. 31.

⁴⁵ Tamże, k. 31.

⁴⁶ Tamże, k. 32.

⁴⁷ Tamże, k. 43.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Grzegorz z Żarnowca, *Clipeus albo tarcz duchowna z słów Apostoła Pawła świętego (...) za którą dzieje się obrona nauki powszechnej i starożytnej o prawdziwym a wiecznym Bóstwie Pana Naszego Jezusa Kristusa o jedynej jego a nierozdzielnej istności i naturze z Ojcem i Duchem Świętym a przeciwna nauka borzy się i psuje*, Wilno 1598, w drukarni Malchera Pietkiewicza, cyt. wg: Biblioteka cyfrowa Polona.

⁵⁰ Tamże, k. 17.

zmartwychwstanie, nieśmiertelność i żywot wieczny⁵¹. W swojej teorii chrystologicznej Grzegorz z Żarnowca jako kalwinista uważał, że Chrystus jako zarówno Bóg i człowiek swoją śmiercią dokonał zbawienia świata. Zbawienie to było niezależne od wysiłków człowieka, dokonało się dzięki miłosierdziu Ojca i Chrystusa, który przez swoje posłuszeństwo zyskał dla nas sprawiedliwość. W akcie miłosierdzia wielkie znaczenie ma nasza wiara, dzięki której uzyskujemy od Chrystusa sprawiedliwość. Dzięki sprawiedliwości Chrystusa zostajemy usprawiedliwieni przed Bogiem⁵².

W pierwszej z wymienionych prac Grzegorza z Żarnowca możemy odnaleźć także jego poglądy na temat predestynacji. Na początku ludzkości istniały przedwieczna wola, reguła i prawidło wszechmocnego Boga. Narodziły się one jeszcze w raju. Człowiek miał zadanie ich przestrzegać. Od tego zależało, czy osiągnie on żywot wieczny, czy zostanie potępiony. Znakiem było „drzewo ono, w pośrodku sadu Rajowego szczepione, które wiadomością złego i dobrego jest nazwane”. Predestynacyjna wola Boga była więc uzależniona od posłuszeństwa pierwszych ludzi⁵³.

Bóg ma możliwość nagradzać i karać ludzi. Jak napisał Grzegorz z Żarnowca: „bo aczkolwiek z natury ma w sobie Bóg sprawiedliwość z obu stron i na prawą i na lewo ostrą, to jest do nagrody dobrego, jako i do karania złego zawsze gotowy”. Pierwsza jest zawsze jednak jego „intencja”, która jest „porządna i prawdziwa”. Jest ona związana z odwieczną Bożą sprawiedliwością. Bóg nie jest jednak „liberum Agens”, który kieruje się w swoich działaniach swoim upodobaniem. Niczego nie może On zrobić wbrew swojej naturze⁵⁴.

Jak zauważył także nasz autor, „wszyscy w Adamie na śmierć i potępienie zasługujemy”, jednak Bóg przez Jezusa Chrystusa okazuje nam swoje miłosierdzie. W innym miejscu stwierdza także: „Chrystus jest zasłoną od surowości Bożej”. W swojej pracy *Apokatastasis...* Grzegorz z Żarnowca wypowiada się o predestynacji także w ten sposób: „miły Pan Bóg dopuścił w zakrytej radzie swej grzechowi na świat wyjść, żeby tak w przeglądaniu jako i w karaniu jego okazał naprzód najwyższą swą sprawiedliwość”⁵⁵.

5. Nauka religijna Jakuba Niemojewskiego

Innym teologiem kalwińskim, który zajmował się także kwestią usprawiedliwienia przed Bogiem, był Jakub Niemojewski (1528–1586). Do historii przeszła jego polemika religijna z Benedyktem Herbestem (1531–1598). Herbest zaatakował Niemojewskiego w dziele *Chrześcijańska porządna odpowiedź na tę Konfesję*,

⁵¹ Tamże, k. 19.

⁵² D. Nowakowski, *Kalwina koncepcja wolnej woli i usprawiedliwienia*, „Acta Universitatis Lodziensis” 26 (2013), s. 47-48.

⁵³ Grzegorz z Żarnowca, *Apokatastasis...*, k. 21-22.

⁵⁴ Tamże, k. 24, 30.

⁵⁵ Tamże, k. 34, 40, 44.

która pod tytułem *braci Zakonu Chrystusowego, niedawno jest wydana*⁵⁶. Jakub Niemojewski zareplikował wówczas *Odpowiedź na książki księdza Benedykta Herbsta (...) które pisał przeciw konfesji braciej naszej krześcijańskiej (...) przy tym odpowiedź na historyję kacerstwa Hussowego, którego nigdy ten pobożny człowiek nie był winien*⁵⁷. Praca Niemojewskiego składa się z rozdziałów: o *Piśmie Świętym, o katechizmie, o Bogu, o grzechu, o pokucie, o usprawiedliwieniu przed Panem Bogiem, o dobrych uczynkach, o Kościele, o przełożonych kościelnych, o Słowie Bożym, o świętościach, o chrzcie, o Wieczerzy Pańskiej, o kluczach kościelnych, o ceremoniach kościelnych albo o rzeczach przypadłych, o przełożonych świeckich, o świętych, o poście oraz o stanie panińskim i małżeńskim*.

Zdaniem Jakuba Niemojewskiego usprawiedliwieni jesteśmy jedynie przed Jezusem Chrystusem. Człowiek potrzebuje tego usprawiedliwienia, bo z natury swojej jest słaby i grzeszny. Cięży nad nim grzech pierworodny. Jak napisał ten teolog: „Adam po upadku swym stał się wnet niesprawiedliwym, to jest sprawiedliwości Bożej i przykazania jego nieposłusznym”⁵⁸. Z pomocą człowiekowi przychodzi Jezus Chrystus: „sam tedy jednorodny a wieczny Syn Boży, z przeźrzenia swego a z miłości Boga Ojca wszechmogącego ulitował się upadku naszego i stał się zastępcą i pośrednikiem naszym u Boga Ojca”⁵⁹. Człowiekowi w jego życiu doczesnym pomaga także Duch Święty. Umożliwia on poznanie Jezusa Chrystusa i prowadzi do królestwa niebieskiego⁶⁰. Duch Święty zatem „wylewa w sercach naszych miłość Bożą”⁶¹.

Według Jakuba Niemojewskiego źródłem usprawiedliwienia jest Boże miłosierdzie⁶². Autor ten zwrócił także uwagę na fakt, że bez pokuty nie można uzyskać usprawiedliwienia⁶³. Podobnie jak wcześniej wymienieni kalwiniści, Niemojewski zaznaczył, że usprawiedliwienie człowieka przed Bogiem następuje dzięki wierze w Niego. Jak napisał: „usprawiedliwieni tedy z wiary, pokój mamy ku Bogu, przez Pana naszego Jezusa Chrystusa”⁶⁴. Człowiek jest usprawiedliwiony jako dziecko Boże: „wszyscy jesteśmy synami Bożymi przez wiarę w Jezusa Chrystusa”⁶⁵. Nie mają zaś żadnego znaczenia dobre uczynki człowieka. W innym miejscu ten autor stwierdza także, że „każdy prawdziwie wierzący w Jezusa Chrystusa bywa przed Bogiem usprawiedliwion”⁶⁶.

⁵⁶ B. Herbst, *Chrześcijańska porządna odpowiedź na tę Konfesję, która pod tytułem braci Zakonu Chrystusowego, niedawno jest wydana*, wyd. M. Siebeneicher, Kraków 1567.

⁵⁷ J. Niemojewski, *Odpowiedź na książki księdza Benedykta Herbsta (...) które pisał przeciw konfesji braciej naszej krześcijańskiej (...) przy tym odpowiedź na historyję kacerstwa Hussowego, którego nigdy ten pobożny człowiek nie był winien*, Kraków 1569, cyt. wg: Biblioteka cyfrowa Polona.

⁵⁸ Tamże, k. 149.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Tamże, k. 150.

⁶¹ Tamże, k. 156.

⁶² Tamże, k. 152.

⁶³ Tamże, k. 154.

⁶⁴ Tamże, k. 156.

⁶⁵ Tamże, k. 166.

⁶⁶ Tamże, k. 205.

W rozważaniach teologicznych Jakuba Niemojewskiego odnaleźć możemy odniesienia do predestynacji. Według tego autora potępienie człowieka związane jest z jego nieposłuszeństwem. Pierwszy człowiek Adam wywołał tym „wieczny gniew Boga”. Dzięki swojej łasce i za pośrednictwem Jezusa Chrystusa Bóg „dekretu potępienia wiecznego na nas nie kładzie”. Powołani zaś do zbawienia jesteśmy „daremny miłego Boga poczytywaniem sprawiedliwej zasługi w Chrystusie Jezusie”. Człowiek potrzebuje wiary w Boga, która „wszystkie przyrodzone niedostatki i wątpliwości przewycięży” i ratuje przed „srogą sprawiedliwością Bożą, przeciw dekretowi śmierci wiecznej i potępienia”⁶⁷.

6. Uwagi końcowe

Podsumowując, w teologii kalwińskiej zagadnienie usprawiedliwienia człowieka przed Bogiem połączone jest z zasadą predestynacji. Centralną osią rozważań jest tam sam Jezus Chrystus. To dzięki Jego zbawieniu człowiek dostępuje miłosierdzia, a łaska Boża wypływa z Chrystusowego krzyża. Zgodnie z teologicznymi poglądami Jana Kalwina człowiek jest grzeszny i słaby, wobec czego potrzebuje łaski Bożej, która jest podstawą usprawiedliwienia. Nie liczą się żadne dobre uczynki, które także według myśli tego teologa potrzebują usprawiedliwienia. Podkreśliliśmy także związek między usprawiedliwieniem a uświęceniem. Kalwiński chrystocentryzm stał się punktem odniesienia dla innych, omówionych tu teologów kalwińskich: Mikołaja Reja, Grzegorza z Żarnowca oraz Jakuba Niemojewskiego. Rozwinęli oni kwestię usprawiedliwienia przed Bogiem, a także naukę o predestynacji.

Bibliografia

- Baron A., Pietras H., *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4: 1511-1870, Kraków 2004.
- Chmaj L., *Faust Socyn (1539-1604)*, Warszawa 1963.
- Gręźlikowski J., *Trydencka reforma i odnowa Kościoła: refleksje w 450. rocznicę od zakończenia obrad Soboru Trydenckiego (1545-1563)*, „Studia Włocławskie” 16 (2014), s. 126-146.
- Grzegorz z Żarnowca, *Apokatastasis to jest naprawa artykułu najgruntowniejszego o dosyć uczynieniu sprawiedliwości Bożej przez Chrystusa*, wyd. Maciej Wirzbięta 1596, cyt. wg: Biblioteka cyfrowa Polona.
- Grzegorz z Żarnowca, *Clipeus albo tarcz duchowna z słów Apostoła Pawła świętego (...) za którą dzieje się obrona nauki powszechnej i starożytnej o prawdziwym a wiecznym Bóstwie Pana Naszego Jezusa Kristusa o jedynej jego a nierozdzielnej istności i naturze z Ojcem i Duchem Świętym a przeciwna nauka borzy się i psuje*, Wilno 1598, w drukarni Malchera Pietkiewicza.

⁶⁷ Tamże, k. 177-178, 208, 223.

- Herbest B., *Chrześcijańska porządna odpowiedź na tę Konfesję, która pod tytułem braci Zakonu Chrystusowego, niedawno jest wydana*, wyd. M. Siebeneicher, Kraków 1567.
- Jaskóła P., *Predestynacja według Jana Kalwina*, „Roczniki Teologiczne” 64,7 (1997), s. 5-15..
- Jaskóła P., *Spiritus Effector. Nauka Jana Kalwina o roli Ducha Świętego w misterium zbawienia. Studium dogmatyczno-ekumeniczne*, Opole 1994.
- Kalwin J., *Zasady religii chrześcijańskiej. Grzech pierworodny*, tłum. zespół, Kraków 2016.
- Kalwin J., *Zasady religii chrześcijańskiej. Natura ludzka. Uświęcenie*, tłum. zespół, Kraków 2016.
- Kempa J., *Soteriologiczne znaczenie kategorii „Chrystus Nauczyciel”*. Szkic historyczno-dogmatyczny, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 43,2 (2010), s. 275-289.
- Kriegseisen W., *Polski przekład XX rozdziału czwartej księgi Institutio Christianae religionis Jana Kalwina*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 50 (2006), s. 101-113.
- Maciuszko J.T., *Mikołaj Rej. Zapomniany teolog ewangelicki z XVI wieku*, Warszawa 2002.
- McGrath E., *Jan Kalwin, Studium kształtowania kultury Zachodu*, tłum. Jerzy Wolak, Warszawa 2009.
- Minnerath R., *Sobory*, tłum. Agnieszka Kuryś, Warszawa 2004.
- Niemojewski J., *Odpowiedź na książki księdza Benedykta Herbesta (...) które pisał przeciw konfesji braciej naszej krześcijańskiej (...) przy tym odpowiedź na historię kacerstwa Hussowego, którego nigdy ten pobożny człowiek nie był winien*, Kraków 1569, Biblioteka internetowa Polona.
- Nossol A., *Chrystus solus. Zarys rozwoju chrystologii protestanckiej*, „Collectanea Theologica” 44,2 (1974), s. 5-33.
- Nowakowski D., *Kalwina koncepcja wolnej woli i usprawiedliwienia*, „Acta Universitatis Lodziensis” 26 (2013), s. 35-51.
- Petrani A., *Reforma Trydencka*, „Prawo Kanoniczne” 7,3-4 (1964), s. 1-20.
- Piechowski J., *Prorok czy dyktator?*, Katowice 1988.
- Porada R., *Związek usprawiedliwienia i uświęcenia w myśli Jana Kalwina – perspektywa katolicka*, „Rocznik Teologiczny” 51,1-2 (2009), s. 247-261.
- Rej M., *Postylla*, cz. 1-2, Wrocław 1965.
- Saranyana J., Illianes J., *Historia teologii*, tłum. Piotr Rak, Kraków 1997.
- Seguenny A., *W poszukiwaniu prawdziwej wiary. Szkice z historii religii XVI wieku*, Lublin 2009.

Słowa kluczowe: usprawiedliwienie, kalwinizm, predestynacja, Sobór Trydencki, uświęcenie, chrystocentryzm, soteriologia

Keywords: Justification, Calvinism, Predestination, Council of Trent, Sanctification, Christocentrism, Soteriology